

MESTERHÁZY BALÁZS

Az elsajátítás alakzatai

EMLÉKEZÉS, ÁLOM ÉS TÖRTÉNET KRÚDY GYULA SZINDBÁDJÁBAN

A *Szindbád'* recepciótörténetének akár csak részleges áttekintése során is világossá válik, hogy az értelmezések az idősíkok egymáshoz való viszonyának problematizálásában és az emlékezés aktusának tematizálásában látják megadhatónak a szövegeket szervező alakzatokat. És bár ez így csak nehezen lenne kétségbevonható, azt mindenesetre hangsúlyozni kell, hogy ugyan az értelmezések között nyilvánvalóan vannak (akár még jelentősnek is nevezhető) különbségek, azok mindegyike azzal a meghatározott előfeltevérendszerrel közelít a problémához, amely *múlt és jelen* világos és problémátlan *szembeállításában* nemcsak a múltat tekinti mintegy tárgyként adottnak, meghatározott (meghatározható), mert elkészült/befejezett azonosságnak, de az emlékezet fogalmát is tárházként/kamraként értelmezi, magát az emlékezést is csak mint valamely korábhíra, egy tárgyszerűen adott múltra való visszanyúlásként határozza meg.³ Ami nem egyszerűen a Szindbád-történetek olvasásával kapcsolatban vet fel kérdéseket és bizonyulhat nagyon könnyen természetlennek, de az emlékezés/az emlékezet működését és az emlékek megképződését illetően is problematikusnak tűnik. A kérdés irodalomelméleti vázolásához pedig azért is lehet tanácsos valamely konkrét szöveg (esetünkben a *Szindbád álma* című elbeszélés) vizsgálata, mert könnyen kiderülhet, hogy a *múlt* és az *emlék* fogalmainak fent vázolt felfogása nem egyszerűen az interdiszciplináris emlékezet-kutatás tendenciáit hagyja figyelmen kívül, de meghatározott olvasási stratégiákra is ural.

Mert ha a *Szindbád álma*nak olvasásakor reflektálunk arra a narratológiai alapvetésre, miszerint „az elbeszélő szövegben szereplő tudatot a nézőpont, a beszélőt ellenben a történetmondó helyzet határozza meg”³, akkor talán nem érdemtelen felhívni a figyelmet arra a heterodiegetikus, mindentudó elbeszélő-pozícióra, amely (bár igyekszik fenntartani a szöveg világszerűségét) nem csak hogy távolságot tételez fel a történet (Szindbád álma) és az elbeszélés szintje között, de a szöveg azon (egyetlen) pontjának figyelembevételére, ahol ez az elbeszélő pozíció reflektálódik („Szindbáb csöndesen fújta a füstöt: – Igen – mormogta –, mindig szerettem ebédet főzni. // *Hogy is volt tovább?* Egyszer Majmunkánál ebédelt Szindbád, és a kerek asztalt hatan ülték körül...” lid.kiad. 136.), azzal a tanulással is szolgál, hogy a szöveget indító álom-történet („Szindbád egyszer azt álmodta, hogy király lett, fiatal király...”) és az azt követő utazás története mint *Szindbád jelenének* történetei maguk is *múltá válnak* az elbeszélés szintjének (a történet szintjéhez viszonyítva meghatározhatatlan) idejéhez képest. Ami nem csak azért lehet jelentős, mert ezzel átalakul a szöveg (oly biztosan kétosztatúnak tűnő) időszerkezete, de a történet jelenében valamely múlt(ak)ra visszaemlékező tudat (Szindbád) egysége is csak egy emlékezésben konstituálódik, azaz mint emlék válik megalkotottá. Ez pedig egyszerre vet fel kérdéseket az emlékező tudat *identitás*ával kapcsolatban és irányítja rá a figyelmet *emlékezés* és *elbeszélés* lehetséges összefüggéseire is, amely összefüggések csak még érdekesebbé válnak, ha felfigyelünk a – Szindbád alakját konstituáló – elbeszélés beszédmódjának meseszerűségére, annak dezantropomorfizáló tendenciáira (Szindbád az utazás megkezdésekor „háromszáz-egynéhány éves ember”; „Persze *ez még abban az időben volt*, amikor lépten-nyomon, a budai alagúton *innen és túl*, a Krisztinavárosban, a várban, *de még* a fővárost környező községekben *is...*” [128. – kiemelések tőlem] vagy: Szindbád ‘hetvenhét-szer utazza be a földkerekséget a régi kedvesek után’ [130.] stb.). Ugyanígy az emlékezés, az elbeszélés és az identitás viszonyát problematizálhatják azok a visszaemlékezések, amelyek egy, a történet szintjének (Szindbád álma és utazása) jelenéhez képest múltként meghatározódó időmodalitást jelenítenek meg (a fiatal Szindbád kalandjait), amennyiben a második bekezdés második felének szövegében Szindbád múltja tematikailag ugyan egymással összefüggésben nem lévő részek összességként (összegeként) határozódik meg, ezzel mintegy az állandó *megszakítottság* alakzatát értve meg az „élettörténet” (vagy sokkal inkább a történet-halmaz) konstituens elemeként, *a megszakítottság a heterodiegetikus-mindentudó elbeszélő teljesítményeként mégsem íródik vissza a szövegbe magába*, lehetővé téve ezzel, hogy Szindbád (élet)története egy önazonos, *konzisztens alak* múltként váljon elbeszéltté; vagy sokkal inkább: magának a múltnak az elbeszélés aktusában koherens történetként való megképződése, annak narratív megalkotottsága konstruálja csak meg egyáltalán (az emlékező) Szindbád alakját. Szindbád közelgő halálának⁴ kérdése ezért valószínűleg nem elsősorban a tárgyként adott, felmérhető világ kimerítésének („már mindent megpróbált e világon”), hanem az *élettörténet* mint szöveg fikcionalitásának és az abban megképződő alany figurativitásának kérdése. Ahogy az emlékezésnek „sem a múlttal, hanem történetekkel van dolga”⁵. Ennyiben a szöveg egy allegorikus értelmezése⁶ lehetővé teszi, hogy a „*fiatal király*” alakja és Szindbád *balottszerű arca* közötti oppozíciót múlt és je-

len primér ellentéte helyett *az élettörténet narratíváiban konstruálódó alak önazonosságának* (tehát a figurációnak) a *tényleges történesek széttartóságával való egybe-nem-esése allegóriájaként* olvassuk. Amit erősíteni látszik az a szöveghely is, amelyben az ismétlésnek mint a Szindbád-szövegek lehetséges stratégiájának tematizálásával összefüggésben múlt és jelen ellentéte tulajdonképpen a keresett nő (Majmunka) és minden más nő, illetve *történet és ismétlés* ellentétévé helyeződik át: „Mégis, azon a napon, amikor Szindbádot közelgő halálának sejtelmei meglepték, nyomban Majmunka jutott eszébe azok közül a nők közül, akit még érdemesnek tart a megtekintésre, mielőtt búcsút mondana. A többi nők, a fehérek, barnák, fiatalok és érettek, a kövérek és soványak, akik halálos szerelmeket fakasztottak a szívében, akik után szaladt lihegve, búsan, töprenkedve, és az életét sem sajnálta volna... százszor és százszor feltenni – mind elmaradtak ezen a napon. Nem utálta őket, de már többé nem kergették meg a vérét a velük való gondolatok, a szájak emléke, amelyek szájához tapadtak, a kezek, a lábak, a szemek és a hangok emléke, amelyek nemrégén külön-külön arra buzdították, hogy élete második felében végigcsinálja fiatalkorát, újra megcsókolja az ajkakat, és megtapogassa a kezeket, keresztül-kasul utazván a földkerekséget hetvenhétyszer a régi kedvesek, régi ölelések után.” [130.] Mert azt észre kell vennünk, hogy Majmunka kitüntetett pozíciója nem másban áll, mint szerelmének ‘kitartóságában’ [130.], ami egyben időben való tartást, azaz kontinuitást is jelent. Sőt Majmunka az, aki Szindbádba való beleszeretése óta feljegyzi Szindbád minden lépését, kalandját: „...szükségem volt tehát arra, hogy veled foglalkozzam. Így tudtam meg minden léptedet, járásodat, valamennyi kalandodat és szerelmedet. Te nem láttál engem, de én mindig láttalak. Még mikor aludtál is, hosszasan elnéztem alvó arcodat, hogy kifürkészhessem az álmaidat.” [139.] Amit persze Szindbád a történet szintjén úgymond szószerint értelmez, és például az alvásra vonatkozó részletet a cselédek megvesztegetésével magyarázza, én azonban sokkal inkább úgy gondolom, hogy Majmunka alakja a narrativitás allegóriájaként (azaz sokkal inkább figuratív⁷) értelmezhető. Majmunka ugyanis nemcsak továbbírja kettőjük szerelmét Szindbád eltűnése(i) után, de „kis, imakönyvhöz hasonló könyvecskéjében” – megintcsak fenntartva szószerintiség és figurativitás eldönthetetlenségét – Szindbád életét is írja egyben. Identitás, múlt és történet összefüggéseit problematizálva ezért olvashatjuk alakját úgy, mint Szindbád lehetőségét arra, hogy *elsajátítsa* múltját, ami annyit is jelent, hogy önazonosságát.

Önazonosság és emlékezet összefüggései valószínűleg kevésbé szorulnak magyarázatra, mint az önazonosságnak és az emlékezetnek a narrativitáshoz való viszonya. Stierle a narratív szövegek kategóriáinak vizsgálatakor (éppen a történet és az elbeszélés alkotta kétosztatú rendszert kiegészítendő) vezeti be a történés [Geschehen] fogalmát mint „a narratív szövegek konstitúciós folyamatának önálló dimenzióját”. Úgy fogalmaz – és korábban hallgatólagosan erre építettünk élettörténet és történesek egybe-nem-vágóságának említésekor –, hogy a „történés kategóriája a változások folytonosságát és irányaik ambiguitását implikálja. A történés nem ismeri az elapróz(ód)ás alsó határát. [...] Van viszont egy felső határ, amit ‘éritelemküszöbnek’ lehetne leginkább nevezni. Egy történés egészének, bámmennyire behatárolható is ez az egész, nincs értelme, azaz momentumainak nincs in-

tencionális vonatkozásuk.⁸ Amihez képest a történet nemcsak hogy értelemmel rendelkező struktúra, hanem az egyenesen a történés *elsajátítás*ának cselekvéseként válik megértetté, amennyiben Stierle úgy fogalmaz, hogy „a történések elsajátításának cselekvési sémáit előzetesen kijelölik a narratív műfajok sémái.”⁹ Ennek értelmében az egyes történés mindig megelőzi ugyan a történetet, a történet narratív opozíciókra („a világról való valamely tudás szisztematikus opozíciói közötti kapcsolatra”) épülő sémájának mégis elsőbbsége van, „amennyiben ez a történés elsajátításának feltételeit adja meg... Ez azt jelenti, hogy egy történés egyáltalán csak mint történet tematizálódhat”.¹⁰ Ezért nevezheti Stierle a történetet a történéshez képest „redukciónak”, merthogy az a történéshez képest meghatározott intencionális sémák szerinti elrendezésként ('dispositio') értelmezhető. Az pedig, hogy egy narratív struktúrát kettős dispositio jellemez, már a történet és a történet szövege [Text der Geschichte] közötti viszonyra hívja fel a figyelmet (nagyjából [csak nagyjából] ez az, amit az orosz formalisták nyomán a francia strukturalizmus 'histoire' és 'discours' fogalmaival határoz meg), amennyiben ez utóbbi nem egyszerűen a történet közvetlen nyelvi manifesztálódását jelenti, hanem „a történet elemeinek meghatározott szubjektív variánssá történő átrendezését”¹¹ is, amely a szöveggépződési szintek közül azt a meghatározott nézőpontot és érdekrendszert feltételező *értelmező relációt* jelenti, amely a nyelvi manifesztálódás „felszíni diskurzusával” párhuzamosan a szöveg „mélydiskurzusaként” értelmezve *egy szöveg identitásának* (és formális struktúráinak) kérdésességére is felhívja a figyelmet. Ezzel persze azt a kérdést is felvetve, hogy az egy szöveg immanens adottságaként (azaz alapvetően strukturalista módon) értett narratológiai szinteződés, illetve annak elméletei nem bizonyulnak-e elégtelennek az elbeszélő szövegek vizsgálata során, valamint hogy ezeknek az irodalmi hemeneutika felőli újragondolása vajon nem csak akkor mutatkozik-e termékenynek, ha *történet és elbeszélés egymást dekonstruálásának retorikájára*¹² képes irányítani a figyelmet. Az pedig valószínűleg korántsem véletlen¹³, hogy az ábrázolás és az esemény¹⁴ [Ereignis] összefüggéseinek történelemfilozófiai tárgyalásakor Koselleck is az ábrázolás szöveg- és értelemképző teljesítményét¹⁵ hangsúlyozva problematizálja fikció és (történelmi) valóság viszonyát: „Az ex post közvetített események fakticitása sohasem identikus a hajdan valósnak gondolt múltbéli összefüggések totalitásával. Minden történelmileg kikutatott és felkínált esemény a faktikus fikciójából táplálkozik, a valóság maga elmúlt.”¹⁶ A történelem- és az irodalomtudomány megfontolásai ennyiben azzal a következtetéssel szolgálnak, hogy a fakticitás csak mint történet és mint szövegcsülés, mint „*a faktikus fikciója*” válik elsajátíthatóvá, „temporális tapasztalásmódusokat”¹⁷ és „narratív sémákat” (a kettő valószínűleg korántsem független egymástól), ami annyit is jelent, hogy „fikcionálási aktusokat”¹⁸ tételezve ezzel fel, ami talán az irodalomtudományos diskurzus antropológiai horizontját is kirajzolódni engedi¹⁹. Ennek értelmében a múlt az emlékezés aktusában nem felidéződik, hanem elsajátíthatóvá válik, amennyiben *az emlékezés az elbeszélés (fikcionális) aktusaként* értelmeződik. A kognitív pszichológia és a neurológia tudományterületének eredményei is arra engednek következtetni, hogy „az emlékezést is olyan folyamatként kell elgondolnunk, amelynek jelentősen több köze van a formát adó elbeszéléshez, mint az archív közléshez.”²⁰ És itt nem egyszerűen arról van szó,

hogy valamely emlék nyelvi megformálása követeli meg (értelemszerűen) az elbeszélhetőség struktúráit, hanem hogy „már magának az emlékeknek a kognitív elaborálását is ezek az elbeszéléssémák szervezik”²¹ És mert én magam nem értek a pszichológiához és még kevésbé a neurobiológiához vagy a kémiai fizikához, az irodalomtudományi diskurzus narratológiai, antropológiai (és adott esetben történetelméleti) horizontjai felől csak konstatálni (nem pedig megerősíteni vagy problematizálni) tudom azokat a tudományos eredményeket, amelyek (az interdiszciplinaritás jegyében) az irodalomelméleti vizsgálódásokkal azonos irányba mutatva hangsúlyozzák az emlékezet kapcsán, hogy „azok a történetek, amelyeket a saját életünkre való emlékezésből merítve mesélünk, bár egy összetéveszthetetlenül individuális élet történeteinek lesznek, de ettől azok még semmiképpen sem *annak* az életnek a történeteinek, amelyiknek azokat tulajdonítják.”²²

Az pedig, ahogy a konstruktív emlékezés elmélete az önidentitás problematikáját egyben egy szöveg identitásának kérdéseként is szituálja, a Szindbád-történetek (mint amelyek kétségbevonhatatlanul tematizálják (is) az emlékezést) értelmezhetőségének kulcsfontosságú momentumait engedi megmutatkozni. Észrevehető ugyanis, hogy a történet szintjén jelentkező *emlékek nyelvi megalkotottsága* egy olyan beszédmódon alapul, amelyet leginkább talán *anekdotikusnak* nevezhetnénk. És bár késik „a magyar széppróza elbeszélő formáiban, s kiváltképp a novellában megjelenő anekdotizmus egységes tipológiai alapelveinek a kidolgozása”²³, éppen Dobos munkái vállalkoznak eme munka (legalább részleges) elvégzésére, komoly tájékozási pontokat nyújtva ezzel²⁴. Krúdy viszonylag korai Szindbád-történeteivel és a klasszikus modernség epikájának paradigmájával kapcsolatban is nagy szerepe lehet ugyanis azoknak az észrevételeknek, amelyek szerint az anekdota²⁵ „nem ösztönzi a még ismeretlen tapasztalatok párbeszéd-jellegű elsajátítására a befogadót, sőt éppen ellenkezőleg, az olvasó kényelmes öntudatát erősíti”, lehetővé téve az anekdotikus nyelvhasználatnak akár „sajátos *védekező magatartás-ként*” való felfogását is.²⁶ Ha ugyanis a klasszikus modernséget olyan történeti alakzatnak tekintjük, melyről az mondható, hogy „a világ centrált és szerves egészként való értelmezésének lehetetlensége már ennek a paradigmának is elhatároló tapasztalata volt, de a külső világteljeség *esztétikai helyettesíthetőségének elve* (Nietzsche) azt sugalmazta, hogy az Egész *művészi* újraterejtésének nincsenek korlátai”²⁷, akkor talán megkockáztatható az a kijelentés, hogy *az emlékezés* a Szindbád-történetekben éppen *a világ esztétikai újraterejtésének* és ebben az újraterejtésben *elsajátíthatóságának alakzata*. Ezért gondolom úgy, hogy a Szindbád esetében bár tematikailag nyilván jelentkezik a múlt és a jelen oppozíciója, a szövegeket (így a *Szindbád álmá* is) sokkal inkább az a viszony szervezi, amelyben a töredékesség, a lakhatatlanság modern hanyatlástapasztalata meghatározott esztétikai figurációk, kiegészítő-helyreállító és kontextualizáló stratégiákat működtető funkciók felől koncipiálódik, íródik át/újra (kitemelve persze ezzel világ és konstrukció oppozícióját is). Ilyen funkció maga az emlékezés is.²⁸ Hogy nem egyszerűen múlt és jelen szigorú szembeállítás és a felidézett múlt (fakticitása) iránti nosztalgia a Szindbád-történetek tétje²⁹, az talán sehol sem nyilvánul meg olyan szépen, mint éppen a *Szindbád álma* azon részletében, mikor a Majmunkát többször (és évekre) elhagyó Szindbád most újra visszatérve a hölgyhöz, egy kis törté-

netet mond el, hogy mit is fognak ők ketten csinálni tavasszal (cirkuszba menetel helyett). Észre kell ugyanis vennünk, hogy bár a szövegrészlet [134-35.] hangsúlyozottan a jövőre vonatkozik, annak tematikája és főképpen poétikai megalkotottsága nem különbözik Szindbád múltjának történeteitől. Múlt és jelen oppozíciója ennyiben a mindennapi világtapasztalat széttartó tendenciái és az azokat nyelvi- /esztétikailag koncipiáló, egységesítő-helyreállító funkciókat működtető történet(ek) közé helyeződik át, azaz a szövegek szervező alakzata nem kimondottan az oppozíció (bár van szerepe, főleg tematikailag), hanem a *helyettesíthetőség*, aminek, ahogy már említettük, az emlékezés az egyik trópusa. (Talán éppen ebben a vonatkozásban lehetne termékeny az *álm* alakzatának vizsgálata is.) Az oppozíció áthelyeződésével kapcsolatban (mintegy azt alátámasztandó) jegyezhető meg, hogy az a tropológia, amelyet egyrészt az éjszakák – orfeum – cirkusz – fűző – arcfesték – evőeszközök – ékszerek stb. sora, másrészt pedig a tisztesség – rend – próba-ebéd – a régi lakhelyen otthagyt macskának az új lakhely utcanevébe (Macska utca) való átíródása stb. alkot, töredezettség és kontinuum egymással szemben kijátszható konfigurációit alkotja meg.

A múlt történeteinek és Szindbád önazonosságának szigorú és szükségszerű egymásrautaltságát talán akkor világíthatjuk meg legeredményesebben, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a fentebb említett helyettesíthetőséget az elbeszélte történetek alaklétesítő stratégiája (figuráció) jellemzi. Ennyiben az elbeszélte események elrendezettsége nem az események rendjéről, hanem sokkal inkább az elbeszélés funkciójáról tanúskodik. És ha emlékezetünkbe idézzük, hogy egy narratív struktúra megképzésében milyen fontos szerep jut az értelmező relációnak, (amivel kapcsolatban egy helyen Stierle maga is az „implicit olvasó” fogalmát használja³⁰) úgy világossá válik az is, hogy ez a funkció egyben az *olvasás funkciója*, és csak ez az, ami az alakot/saját hangját, azaz magát az elbeszélőt egyáltalán létesíti. És éppen az olvasás ezen prosopopoeikus funkciója által íródik egybe az *alak és az élettörténet szöveg(ének) identitása, ami Szindbád saját élet(történet)éhez való viszonyát* („...midőn egyszer eszébe jutott, hogy elmegy megkeresni ifjúkora emlékeit.” [Szindbád, a hajós – *Első utazása*]; „Mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...” [Szindbád második útja]; „...hogy élete második felében végigcsinálja fiatalkorát” [Szindbád álma] stb.) is értelmezési stratégiaként *engedi megmutatkozni*. És ahogy a Szindbád első, második, harmadik és negyedik útja szövegeinek³¹ emlékezőfajtái (asszociatív, tematikus-ikonikus stb.) nem homogenizálhatóak, úgy nem áll szándékunkban homogenizálni azokat a majd száz Szindbád-történetben konstituálódó összefüggéseket sem, amelyek Szindbád saját élettörténetéhez való viszonyát (olvasás) jellemzik, illetőleg amely viszonyulás egyáltalán magát a Szindbád-alakot létesíti. Annyit azonban talán kijelenthetünk, hogy a Szindbád-történetekben az önazonosság rögzítésére (ami egy szöveg identitásának rögzítését is jelenti), főként az *ismétlés* és (csekélyebb jelentőséggel) az *utánzás* stratégiái szolgálnak.

Látnunk kell azonban, hogy az ismétlés mint értelmezés „az olvasás elutasításának a gesztusa... [amennyiben] tulajdonképpen megvonja az (olvasás által létesített) 'hangot' a szövegtől, lerombolja azt a – bár illuzórikus – retorikát, amely a (félre)olvasást lehetővé tenné s így oly módon állítja egy szöveg 'olvashatatlansá-

gát', hogy elutasítja az olvasással járó retorikai döntéseket", és ezzel a szöveg identitását „az olvashatatlanság megismétlésével helyettesíti”.³² Mivel azonban ez az „olvashatatlanság” (mint egy adottság értelmezés trópusa) éppen azon retorikai döntések összjátékában képződik meg, amelyeket az ismétlés gesztusa elutasít, az ismétlés mint a szöveg helyett a szöveg olvashatatlanságának megismétlése: „nem identikus ismétlés.”³³ Az egy szöveg (élettörténet) identitásának rögzítését illetően ugyanilyen mértékben problematikus az utánpótlás stratégiája is, amennyiben „egy meghatározott szövegnek a maga egyediségében való utánpótlása a szöveg idiolektusának (újra)előállítását” és stílussá vagy műfajjá való alakítását jelenti. A mimotextuális viszony tehát azáltal, hogy az azonosított jegyek általánosításának műveleteként fogható fel, éppen az identitás egyediségét számolja fel, minduntalan az önazonosság elérésének kudarcáról adva számot.³⁴ Ezért tűnik valószínűnek, hogy a szerelműket és Szindbád élettörténetét (tovább)író Majmunka (egy szerelemnek az elhagyás utáni továbbírása megintcsak az esztéta modernség újraalkothatóság-/helyettesíthetőség-paradigmájának lehetne az alakzata) azért lett fontosabb minden más nőnél, azok azért „tűntek el mind” Majmunka mögött, mert ő azzal, hogy mind szó szerinti, mind pedig átvitt értelemben rendelkezik Szindbád életének történetével, egy olyan újabb lehetséges identitásrögzítési és elsajátítási stratégia letéteményese, amit leginkább talán (újra)olvasásnak nevezhetnénk. Az a két történet azonban, amelyet Szindbád és Majmunka együtt olvasnak el Szindbád életéből, azzal a tanulsággal szolgál, hogy nemcsak a biztos identitású szöveg létezése problematikus, amennyiben mindketten más és más történeteket is beleolvasnak a szövegekbe, de abban, ahogy Majmunka értelmezése mintegy fenyegeti Szindbád értelmezését („Ördög vagy, Majmunka. Erről a nőről mindig úgy gondolkodtam, mint egy szép, szomorú álomról...”) megintcsak az jut kifejezésre, hogy egy (élet)történet már csak azért sem lehet soha identikus, mert a „kész szöveg” fogalma egy hermeneutikai de akár egy posztstrukturalista horizont³⁵ számára is mindig problematikusá kell váljon. Ez pedig magukat „a múltkonstrukciókat is a *most*, a jelen produktumaiként”³⁶: azaz az újraolvasás/újrírás megakaszthatatlanságának alakzataként engedi megmutatkozni, felfelve ezzel azt a kérdést, hogy vajon a múlt-e az idő modifikációja, vagy az idő lehet inkább a múlt, a jelen és a jövő alakzatainak a konfigurációja.

„Az utazót egy másik utazó váltotta fel. Ennyiből áll Flóra élettörténete.” – mondja Majmunka Szindbádnak. Az önidentitásnak mint egy szöveg identitásának allegóriájaként olvasva ezt a helyet, miszerint *‘az olvasót egy másik olvasó váltotta fel’*, nemcsak Szindbád azonossága válik kétségessé (A szöveg 1911-es megjelentetésekor az elbeszélés első és rövidebb második része külön jelentek meg [okt.6-án és nov.11-én]), és talán nem véletlen, hogy ezen első rész címe az volt, hogy: *Szindbád balála* (!), de a múlt/jelen, történet/elbeszélés oppozicionális strukturák dekomponálódása figuráinak ismétléseként *rögzíthetelenné válnak az egy szöveg és egy paradigmátika (vagy akár programatika) egymáshozrendelésében konstituáló történeti konstrukciók*, bizonytalanná téve ezzel nemcsak a korszak-alakzatok egymáshoz való viszonyát, de az egyes szövegeknek az ezen alakzatok vonatkozásában elfoglalt irodalomtörténeti pozícióját³⁷ is.

JEGYZETEK

1. Krúdy 1911-1934-ig írott elbeszélés-sorozata eredetileg négy kötetben jelent meg: 1911-ben, 1912-ben, 1916-ban és 1925-ben. Mi magunk részletesebben csak a „Szindbád álma” (1911) című szöveggel foglalkozunk, és azt – valamint minden más hivatkozott Szindbád-szöveget – a következő kiadásból idézzük: Krúdy Gyula: *Szindbád*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. [A továbbiakban a külön nem jelölt oldalszám megjelölések innen.]

2. Bori Imre úgy fogalmaz, Szindbádnak „az a feladata, hogy a kiábrándító valósággal nézzen szembe, s mérje, ami az emlékből realitásként megmaradt. Nem emlékezik tehát a szó hétköznapi értelmében, hanem utazgatásai során mintegy keresi az emléket, de csak kiürült vázukat találja, az egykori gazdag valóságnak csupán a morzsáit”. [Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Budapest, 1978. 57., de lásd ugyanígy 56., 62. skk.o.] de Szauder is az „elvágyódlásra” helyezi a hangsúlyt. [Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Budapest, 1980.] Fülöp pedig mégha meg is érez valamit a Szindbád múlt-problematikájából [ld.: Fülöp László: *Közéletek Krúdyhoz*. Budapest, 1986. 357.sk.o.] maga is fenntartja múlt és jelen (megszilárdított) oppozícióját, amennyiben úgy fogalmaz, hogy a bűbájos múlt idők legendái és mítoszai kerülnek szembe az új korrall’ [Fülöp i.m. 111.], bár az is igaz, hogy érdeklődésének és értelmezésének középpontjában már viszonylag világosan „a mindig jelenlevő múltélmény” megjelenítése áll, sőt ebben véli megragadni azt a pontot is, amiben Krúdy „forradalmi újítónak bizonyult” [i.m. 40.]. Ugyanígy Kemény Gábor 1991-es munkája is külön fejezetet szentel az időproblematikának [Kemény Gábor: *Szindbád nyomában*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1991. 62-69.], de azon túl, hogy értelmezése hangsúlyozza, hogy a jelen mintegy csak „a múlt fényében megfürödve”, „a múlt irreálisában feloldódva” [Kemény i.m. 63.sk.o.] érzékelhető és hogy mindezt (valószínűleg pontosan) összefüggésbe hozza ‘a történetiség linearitásának felfüggesztődésével’ [i.m. 65.], igazából kifejtetlen (és ezért elméletileg már-már értelmezhetetlen) marad múlt és jelen viszonyának – akár csak narratológiai értelemben vett – problematizálása. Ennyiben azok a meglehetősen esszé-iztikus részek, melyek szerint a Szindbád-történetek téjje „az idő érzékeltetése az idő legyőzésével, múlt és jelen pillanatra-tömörítésével: az idő megállításaival” [i.m. 65.], csak meglehetősen aktív értelmezői munka eredményeképpen lehetnek tennékenyek a (persze sokféleképpen variált) múlt/jelen oppozíció problémáinak vonatkozásában. Az emlékezés- és időproblematika vonatkozásában egyedül Bevezeky Gábor tanulmánya [Gábor Bevezeky: *Gyula Krúdy's early short stories*. in *Hungarian Studies* 1998/99 Nr.2. 179-198.] teremti lehetőséget Krúdy szövegeinek érdemi tárgyalására, amennyiben Krúdy Gyula (korai) elbeszéléseinek vizsgálata (többek között a *Hét szilvafa* elemzése) során világossá teszi, hogy a múltat és a jelen reprezentáló alakok kétségtelenül differenciális viszonya korántsem határozható meg pusztán az egymást követő történeti korszakok/időszakok logikája mentén [i.m. 181.], és hogy a múlt/jelen oppozíció helyett sokkal inkább két különböző időfelfogás (ciklikus/lineáris) feszültsége, illetve ezen feszültség szövegbeli alakzatai (íronia, a linearitás kauzális rendjének felfüggesztődése, nézőpontváltások, stb.) szervezik a szövegeket. Mindez pedig nem egyszerűen „a jelen, a múlt és a régmúlt között megvonható határok elmosódásához” [i.m. 187-88.] vezet, de a narratív szintek közötti viszony elbizonytalanításával az elbeszélő identitásának kérdésessé válását is eredményezi. (A kérdés tárgyalásához vö. még: Bevezeky Gábor: *Az ismétlődés szerepe Krúdy „miksiátlós” korszakában*. in *Irodalomtörténeti Közlemények* 91-92. 1987/1988.)

3. Szegegy-Maszák Mihály: *„A regény, amit írja önmagáé”*. Budapest, 1980. 5-34. (Ugyanígy: Uő.: *Kemény Zsigmond*. Budapest, 1989. 42-97.)

4. „...miközben fakó, búskomoly, halottszerű arcát reggel a tükörben megpillantotta [mármint Szindbád], egy kissé elgondolkozott azon, hogy éjjel fiatal király volt. Végül pedig az jutott eszébe, hogy miután már mindent megpróbált e világon, tehát nemsokára meg fog halni.”

5. Siegfried J. Schmidt: *Gedächtnisforschungen: Positionen, Probleme, Perspektiven*. in Siegfried J. Schmidt (Hg.): *Gedächtnis*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1991. 42.

6. Erre pedig a szószertinti és figuratív értelmeknek a szöveg olvasásában egymás mellett való megtartása/fenntarthatósága, vakumint a dezantropomorfizáló törekvések biztathatnak leginkább, amennyiben például az ősz – a ‘gondos öltözködés’ – az ‘okijjal való bedörzsölés’ – az utazás nemcsak a szövegben ténylegesen megtörténő utazás (Majmunka felkeresése) elemeiként értelmezhetőek, de a meghalás/a halál tropológiai láncolataként is.

7. Azzal, hogy Majmunka nem válaszol Szindbádnak a cselédek megvesztegetését illető értelmezé-

sére, szözszerintiség és allegorikus értelem eldönt(het)etlenségét is fenntartja: „Ahhoz már most neked semmi közöd sincs, hogyan tudtam meg e dolgokat.”

8. Karlheinz Stierle: *Geschehen, Geschichte, Text der Geschichte*. in *Text als Handlung*. Fink Verlag, München, 1975. 50. sk.o.

9. I.m. 51.

10. I.m. 51. sk.o.

11. I.m. 53.

12. Mindezt részletesebben egy E.T.A. Hoffmann- és Kierkegaard-szövegeket elemző tanulmányomban igyekeztem megmutatni: *A szétesésűszás alakzatait két 19. századi szövegben*. in *Literatura* 1998/3. 241-263. Ahogy idézett munkájában Bezczy is felhívja a figyelmet arra, hogy a narrátor és a történet szereplője közötti viszony (amely alapvetően nem a mimézis, hanem a *fordítás* alakzatával írható le) ironikusból magaslatóba való átváltása olyan elmozdulás, amely nemcsak hogy „kérdéssé teszi a narrátor identitását”, de ha magát ezt az elmozdulást is ironikusan olvassuk, akkor az nem a narrátor fejlődésének mozzgásaként értelmeződik, hanem az iróniának az áthelyeződéseként: immáron a narrátor „fordítása”, Somodi ironikus megítélése válik irónia tárgyává, aminek szubverzív potenciálja a narratív szintek egymáshoz való viszonyának vonatkozásában és az (ön)identitukusság tekintetében könnyen belátható. [Gábor Bezczy: *Gyula Krúdy's early short stories*. főként: 181-186.]

13. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Stierle idézett tanulmánya és Koselleck ehelyütt hivatkozott munkájának első változata (*Ereignis und Struktur*) együtt jelentek meg a *Poetik und Hermeneutik V.* számában: Reinhart Koselleck – Wolf-Dieter Stempel (hg.): *Geschichte – Ereignis und Erzählung*. Fink Verlag, München, 1973.

14. És bár Koselleck a történetész szemszögéből vizsgálja a kérdést, ami természetesen a terminológia sajátágát is implikálja, azt azért megjegyezhetjük, hogy fogalomhasználatában az 'események' azokat a struktúrákat jelölik (talán éppen Stierle történeteihez hasonlóan), „amelyek utólag vonódtak ki a történetek végtelenségéből” és amelyek „olyan értelemegységként voltak [a kortársak részéről] meg tapasztalhatók, amelyek elmesélhetőek.” [Reinhart Koselleck: *Darstellung, Ereignis und Struktur*. in *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlichen Zeiten*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1979. 144.]

15. Érdekes adalék lehet a 'fikcionális aktusainak' vizsgálatához az a részlet, mely szerint „egy forrás kontrollálása azt zárja ki, hogy mit nem szabad mondani. Nem szabja viszont meg, hogy mit lehet mondani. Az elmúlt valóság tanújának a történetész negative marad elkötelezettje.” [Koselleck i.m. 153.]

16. Koselleck i.m. 153.

17. Vö.: Reinhart Koselleck: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen*. in i.m. 130.

18. Vö.: Wolfgang Iser: *Das Fiktive und das Imaginäre. Perspektiven literarischer Anthropologie*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1993. 18-51.

19. De ahogyan arra Kulcsár Szabó Ernő - Koselleck nyomán gyakorolt - Hayden White-kritikája is fokozottan felhívja a figyelmet, „a történetek nyelvi létrejöttének lehetősége maga is hatásösszefüggések eredménye. Azaz nem tekinthető valamely időlen és történetietlen antropológia állandójának”, vagyis „a történetek létrejöttének vagy lehetővé válásának feltételei” nem transzcendálhatók. [Kulcsár Szabó Ernő: *Történettség. Megértés. Irodalom*. Universitas, Budapest, 1995. 87.skk.o.]

20. Schmidt i.m. 37.

21. Uo.

22. Gebhard Rusch: *Erkenntnis, Wissenschaft, Geschichte. Von einem konstruktivistischen Standpunkt*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1987. 346. Lásd még ehhez: Ernst Florey: *Gehirn und Zeit*. in *Gedächtnis*. 170-189. és Gebhard Rusch: *Erinnerungen aus der Gegenwart*. in uo.

23. Dobos István: *Anekdótkus novellabogyomány*. in Kabdebő Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Sztimélés nélküli évek. Nyelvi, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*. Pécs, 1993. 265-284.

24. Az anekdota műfajként való felfogásának problematikusságát, a műfaji jegyek meghatározásának kérdésességét mi sem jelzi jobban, mint hogy egyes munkák (így pl.: Dobos István: *Alaktan és értelemzéstörténet*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 57.skk.) még Mikszáth anekdotizmusát is elhatárolják az „anekdótkus novella megszokottabb változatától”, amennyiben „a klasszikusan zárt novellaforma előadásának szigorú ökonómiaja, a célmatartott történetvezetés és az arányosan épített szerkezet” helyett annak novelláiban „éppen azok a kitérők és epizódok a legfontosabbak, amelyekkel történeteit teletűzdeli”. Ennyiben nemcsak hogy a német recepció (többek között: André Jolles: *Einfache Formen*. Halle, 1956.; Ruth J. Kilchenmann: *Die Kurzgeschichte. Formen und Entwicklung*. W. Kohl-

hammer Verlag, Stuttgart, 1967.; Heinz Grothe: *Anekdote*. Sammlung Metzler, Stuttgart, 1971.; Michael Thomas: *Studien zur Short Story als fiktional-narrative Textform und die Möglichkeiten einer Typenbildung*. Verlag Peter Lang, Frankfurt/M.-Bern, 1982.) által konstans jegyként felfogott rövidség kérdőjelezőlik meg, de kérdésessé válik az anekdota mint szövegbeli-történeti megvalósulásain kívül/azokhoz képest létező műfaj mibenléte is. Jellemző példa lehet erre, hogy a meglehetősen történetietlen német tipológizálások a rövidségen kívül egyenesen az anekdota legfontosabb elemének tartják azt, hogy nincsenek benne mellékcelemek, hogy minden csak a történések egyenes továbbvitelét szolgálja. (Lásd pl. Grothe munkáját.) Ebben az összefüggésben az anekdota Mikszáth és Krúdy közötti története talán éppen az anekdotizmus (egyik) funkcionális áthelyeződésének története, amennyiben például a Szindbád-történetek anekdotizmusa - de említhetnénk akár még a Szindbád előtti korszakét is - már nemcsak hogy a *csattanó és lekerekített szerkesztésmód* iránti elvárásokat nem elégíti ki, de a *történet* (a kurzívával szedett poétikai jegyek éppen azok, amelyeket a műfajehnéletek és tipológiák a jellemzés - tehát egy alapvetően tematikus elem - mellett az anekdota legbiztosabb konstituensének tartanak!) helyét is inkább a gyakorító elbeszélésen alapuló életképszerűség és a jelenetező előadásmód váltja fel, az anekdotikuságot - tematikus meghatározottságaitól (úgy mint: jellemzés, [történelmi] személyről szóljon, didaxis, tréfás stb.) megfosztva - *beszéd- és szerkesztésmódként*, sőt egyes Szindbád-történetekben az én alakzatait létesítő nyelvi stratégiaként funkcionálva újra. Amivel kapcsolatban megjegyzendő, hogy például az életképszerűségnek Mikszáth anekdotizmusának vonatkozásában is jelentős szerepe van, elég csak a többesszámban használt tulajdonnevekre mint típusnevekre utalnunk. Az pedig, hogy mind az *Egy feles mulattatóról* (1904), mind pedig az *A legnagyobb bolond* (1905) című történetben találunk olyan alakot, aki megéli egyetlen anekdotából, de hogy az *miről* szólt arra senki sem emlékszik, akár az anekdotikuságnak a tematikus meghatározottságtól a beszédmódszerűség irányába történő elmozdulása allegóriaként is olvasható.

25. Amelynek poétikai megalkotottságát többek között a 'nyelvi cselekvés kísérő körülményeinek és közös szokásrendszereinek következtében előtérbe kerülő elbeszélő-funkciók' (elrendezés, értelmezés, felhívás stb.), a digresszív szerkezet, 'az epizodikusan építkező fabuláris szerkezet', az ok-okozati és időbeli érintkezések szabadabb logikája, a 'fellátott motivációs rend' és a jellemek helyett 'egyetlen gesztussal megkülönböztetett „cselekvő alanyok” szerepeltetése' határozza meg. Részletesebben lsd.: Dobos i.m.

26. Dobos i.m. 271. és 274. (kiemelés tőlem)

27. Kulcsár Szabó Ernő: *Törvény és szabály között. Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben*. in *Szintézis nélküli évek* 47. (Vagy: Uő.: *Beszédmód és hirtont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996.)

28. Vö.: Schunidt i.m. 36.

29. Múlt és jelen szövegszervező oppozíciójának vonatkozásában rendkívül tanulságos megnézni azt, ahogyan Márai (újra)olvassa a Szindbád-történeteket (Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*. Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1992. [oldalszám megjelölések innen]). Látszólag ugyanis a Múlt/Jelen alapoppozíció kijelölte szerkezet mentén képződik meg az a szöveget szervező ellentételező konfiguráció, amelynek az *igazi* és a „*kiagyalt*” *irodalom* [48.], a *szemes/szeretlen* [49.], a *hang/betű* [60.skk.], a *beszéd/külső* [uo.], a *haza/külföld* [uo.] oppozíciók az elemei. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük az ellentétpárokat, akkor világossá válik, hogy azok, a múlt/jelen-szerkezet tropológiai láncolataként éppen ennek az oppozicionális struktúrának a destabilizálására, vagy akár leépítésére adnak lehetőséget. (A Márki alakja ennyiben ennek a destabilizálódásnak, a múlt és a jelen közötti *elválasztottság biányának* allegóriaként olvasható [50.skk.]) És bár részletesebb elemzésre most nincs mód, a szöveg-működés jellemző példaként megemlíthető az a genetikus, de önnönmagá sikertelenségét is minduntalan már eleve állító viszony, amely a tropológiai rendszerben a múlthoz rendelődő „hang” és a jelenel egy oldalon álló betű/írás, vagy ami ebben a rendszerben ugyanaz: haza és külföld között fennáll. Egyrésztől ugyanis: a „hang” az írás eredete („Ezért írt, s csak olyankor írt, mikor hallotta ezt a hangot.” [60.], „Írt, mert a hang megszólalt, s mindenfélét sutogott Szindbád fülébe...” [61.]), másrésztől a *hang - igazság* („az igazat súgta a hang...” [61.]) - *le-/feltűnt Magyarország - Múlt*-láncolat ebben a jól körülrható és megfogalmazható genetikus viszonyban a *szó - önkényesség, esetlegesség - külföld* („Szindbád számára az irodalom volt a külföld, a betű volt Ausztrália, a vad kaland...ahova kivándorolt...” [61.]) - *Jelen* tropológiájának megképződését indítja el, önnön magát és egyben Szindbád múlthoz valló tartozását számlolva ezzel fel. Mert ha a szó valóban a jelen, a szeretlen, az idegen pozícióját veszi fel a tro-

pológiában [lelhez lásd: 60.sk.], akkor éppen az, a szöveget látszólag alapvetően szervező és meghatározó tematikus oppozíció sérül meg, amelyikben pontosan a költészet/az irodalom lenne az az elem, amely kivessz a Jelen világából, és nemcsak hogy egyértelműen a múlthoz rendelhető (lásd pl.: 48-49.), de a múltnak a jelennel szembeni felértékelését is csak ez a hozzárendelés létesíti. Az, ahogyan az írás *egyszerre* rendelődik a hanghoz/hazához/szerveshez valamint a külföldhöz/szerveetlenhez (mert-hogy a két hozzárendelés - azaz a régi és az új, „kiagyalt” irodalom - közötti különbség legitimációja tautologikus: az a különbség a régi és az új között, hogy az egyik [a] régiféhez rendelhető), a másik [az] újhoz), azt implikálja, hogy „külföldre távozott, mert a haza hívta”, önkényes jelentést alkotott, hogy kifejezze a szervesen adódót (a hang által „süggött” igazságot). Ezzel azonban minden pillanatban a kifejezhetőségnek és otthonlétnek a lehetetlensége, és a szerves odatartozás illuzorikussága is íródik. Ezért valószerű, hogy bár Márai Szindbád-olvasatában tematikus szinten olykor erősebben jelentkezik a régi és az új Magyarország közötti ellentét, mint a Krúdy-szövegekben (a „hazá”-nak a tropológiába való beemelésével és hangsúlyozásával az ideologikus hangnemnek az olvasás során való felerősítésére is lehetőséget ad a szöveg), azt *mégsem ez az ellentét szervezi*, hanem sokkal inkább a „letűnt világ” fakticitása és/vagy figurativitása, *a nosztalgia és/vagy az (újra)olvasás közötti eldöntetlenség azon mozgása*, amely sem egyik, sem másik irányba nem zárható le (dönthető el) a szöveg ideologizálása nélkül.

30. Stierle i.m. 55.

31. Valamennyi szöveg 1911-ben íródott és megtalálható az idézett kiadásban.

32. Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás és a szöveg identitása*. in *Az olvasás lehetőségei*. JAK, Pécs, 1997. 9.

33. Ezzel kapcsolatban tanulságos lehet a posztromantikus gondolkodás teljesítményeire felhívni a figyelmet: „Felfedezésem nem volt jelentékeny, de mégis figyelemreméltó, felfedeztem ugyanis, hogy ismétlés egyáltalán nincs, s erről meg is bizonyosodtam, mégpedig oly módon, hogy ezt minden lehetséges módon elismételtem.” Sören Kierkegaard: *Az ismétlés*. Ictus, 1993. 53.

34. Gérard Genette: *Palimpseste. Die Literatur auf zweiter Stufe*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1993. 107-111.

35. A „tisztá”, mintegy „első olvasás” problematikusságához és a „kész szöveg” kérdéséhez poszt-strukturális horizontból lásd: Roland Barthes: *SZ*. Budapest, 1997.

36. Schmidt i.m. 39.

37. A Szindbád-történetek esetében ez például nagy mértékben attól függ, hogy mennyiben tartjuk képesnek/alkalmasnak a szövegeket az anekdotikus-helyreállított önidentitás esztétikai konstrukciója fikcionalitásának (nyelviségének) olvasására/reflektálására.